

W

WIJSHEID IN EEN GEBROKEN WERELD (deel 3)

In onze eerste twee bijdragen hebben we de kern van de geluksleer van Prediker al gezien. Het wezenlijke dat hij te zeggen heeft, staat in de hoofdstukken 2 tot en met 3,15. De rest is uitwerking van de leer, nadere precisering en dialoog met andere opvattingen. Dat maakt het niet altijd gemakkelijk aan te geven wat Prediker nu zelf vindt en waar hij vraagtekens bij plaatst. Een goed onderscheidingsmiddel blijft de solide scheppingsleer die Prediker aanhangt. Het geluk van de mens is mogelijk wanneer hij, in ware wijsheid, het leven als een positieve ruimte die hem door de Schepper wordt gegeven, beschouwt en aanvaardt. Hierbij leert hij juist als schepsel dat het leven een in ruimte en tijd begrensde geschenk is. Op eigen krachten deze grenzen en de daarbij behorende verplichtingen willen doorbreken, voert niet tot geluk, maar tot walging en wanhoop.

De zogenaamde koningstravestie, waarin Prediker in het levensproject van een denkbeeldige Salomo treedt, maakt dit duidelijk. Deze Salomo wil mateloos zijn in zijn wijsheid, in zijn kennen en kunnen, genot, bezit en macht. Maar hij moet daarvoor God vergeten en Hem inwisselen voor een afbeulende afgod. De goddelijke geboden houdt hij niet voor ogen, mensen en dingen worden objecten. *Ik, mij, mijn* en *voor mij* worden de leidende principes. Hij zou tot in de dood alles voor zich willen houden en niets delen met of geven aan anderen. Maar daarmee bereikt hij het gedroomde geluk niet. Ook het grootste paleis heeft muren, in de opgehoopte rijkdom en het 'onbegrensde' genot kun je verstikken en niets meer proeven. Alle kennis en kunde bereiken een einde en bezwaren het gemoed, omdat ze aan de laatste grens, de dood, niets kunnen veranderen (vgl. 1,12-2,23).

Niet in de mateloosheid maar in de matiging die zowel ruimte als tijd ons opleggen, en in de juiste relatie met de schenkende Schepper kan de mens, met alle werk waarmee hij zichzelf en de natuur moet cultiveren, werkelijk geluk vinden. Wijsheid is dat inzien en er in vrijheid naar leven!

DE MENS HEEFT VRIJHEID EN VERANTWOORDELIJKHEID

De koningstravestie doet nog een ander wezenlijk aspect van het scheppingsgeloof oplichten. Binnen de grenzen van de schepping is de mens vrij om zijn eigen leven gestalte te geven. De ten tonele gevoerde Salomo heeft de vrijheid te kiezen voor een geluksproject, dat weliswaar uiteindelijk geen geluk brengt, maar in de begrensde tijd die hij heeft, hem toch de ruimte biedt zijn droom waar te maken. De keuze tegen God en de scheppingsgave, ten voordele van een zelf ontworpen en op eigen krachten te bereiken paradijs, mag dan tot mislukken gedoemd zijn, de keuze ervoor, en alle negatieve gevolgen ervan, liggen binnen het bereik van de mens.

Gods goede schepping en de mogelijkheid tot zondeval horen bij Prediker net zo bij elkaar als in Genesis 1 tot en met 3. En net als in Genesis heeft de zondeval, de verkeerde keuze, niet enkel gevolgen voor degene die deze keuze maakt. De mens is wezenlijk een sociaal en politiek wezen: iedere keuze raakt altijd ook de anderen en is, met andere woorden, van historisch en sociaal belang. Het kwade heeft verregaande gevolgen en kan voeren tot een ont-

wrichte orde op aarde, die de indruk geeft dat het lot van de mensen afhangt van niet te rechtvaardigen willekeur.

KWAAD ONDER DE ZON

Wat Prediker onder de zon, dat wil zeggen in de tijd, ziet, bevalt hem niet allemaal. Hij doet met deze constatering niet heel de schepping en heel de mensheid als slecht af. Hij geeft hiermee ook geen blijk van een pessimistische visie. Hij ziet wat hij ziet en wat we nog altijd kunnen zien. *Nog iets anders zag ik onder de zon: op de plaats van het recht heerst onrecht en de schuldige zit op de stoel van de rechter. (3,16) – Ook werd ik getroffen door de onderdrukking die heerst onder de zon. Onderdrukten zie je in tranen, maar niemand die hen troost. Ze gaan gebukt onder de macht van verdrukkers, maar niemand die hen troost. (4, 1)* Soms is dit onrecht structureel: *Als je ziet dat in een bepaald gebied de kleine man onderdrukt wordt en dat recht en rechtvaardigheid worden verkracht, verbaas je dan niet. Want ambtenaren nemen elkaar in bescherming tot de hoogste toe. (5,7)*

Nee, dit is niet een wereld die geregeerd wordt door *godvrezendheid* (5,6) maar door zelfzucht en *na-ijver* (4,4). De mensen gaan misschien wel naar de tempel om te offeren, maar luisteren niet naar God en kunnen afstompen als dieren die niet weten dat zij kwaad doen (vgl. 4,17). Je zou er de moed bij verliezen en wensen helemaal niet geboren te zijn (vgl. 4,2-3).

Dit zijn geen uitzonderlijke klachten en kreten van Prediker. Ze worden weerpiegeld op tal van plaatsen in de Schrift (Ex 23,1-9; Dt 16,18-20, Js 5,7; Am 5,7-15; Mi 3,1-4). Ook in het boek Spreuken wordt in de hoofdstukken 22 en 24 het onrecht aangeklaagd. En dat is nog maar een beperkte keuze! Het doodsverlangen in een dergelijke situatie wordt ook verwoord door Jeremia (Jr 20,14-17). Prediker zal deze gedachte nog wat aanscherpen. Al word je tweeduizend jaar oud (dat is meer dan tweemaal zo oud als de rechtvaardigen uit de oertijd!), maar je bereikt niet het geluk dat God je wil schenken, dan kun je beter niet geboren zijn (vgl. 6,3-6).

VERGANKELIJKHEID

Toch doet Prediker meer dan constateren. Op de eerste plaats heeft hij het over zaken *onder de zon* en dus in de vergankelijkheid. Ook het kwade heeft maar een begrensde tijd. Met alle gaven van vrijheid, geest en verantwoordelijkheid zal ieder mens, net als een dier, terugkeren tot het stof der aarde. De vergankelijkheid is ook een hoopvolle boodschap: het kwade zal niet eindeeloos triomferen. Wie als een dier leeft, zal als een dier sterven.

Op de tweede plaats weet Prediker dat God zal oordelen over alle daden van de mens. De Schepper in ere houden en weten dat God de mens over alles rekenschap zal vragen horen tot de concluderende woorden van Prediker (vgl. 11,9; 12,1.14). Zo klinkt het ook hier al: *Ik zei bij mezelf: God oordeelt over goeden en slechten. Want elk ding, elk werk heeft zijn tijd. Ik zei bij mezelf: God geeft de mensen wel een eigen plaats, maar laat ze toch merken dat ze eigenlijk dieren zijn. Want eenzelfde lot treft mensen en dieren: beiden ademen hetzelfde leven, beiden sterven dezelfde dood. De mens heeft dus niets voor op het dier. Alles is ijdel. Beiden gaan naar dezelfde plaats: ze zijn voortgekomen uit stof en keren terug tot stof.* (3,17-20) Of de levensgeest van de mens omhoog en die van een dier omlaag gaat, laat Prediker hier nog open (vgl. 3,21). Misschien gaan beide wel omhoog!

Aan het einde van zijn betoog zal hij over de levensgeest van de mens in ieder geval onverkort zeggen dat deze naar God terugkeert (12,7). Hoe zou het oordeel ook anders kunnen voltrokken worden, want of op aarde alles in orde zal komen, daarvan ziet Prediker nog geen sluitend bewijs. Hij heeft met al zijn zoeken weliswaar ontdekt dat *boosheid dom en dwaasheid onverstandig* is (vgl. 7,25), maar ook dat *al wat bestaat onbereikbaar en onpeilbaar diep* is (vgl. 7,23-24). Bovendien, *zolang een mens macht heeft over de andere, tot diens ongeluk, blijft het onzeker onder de zon* (vgl. 8,9).

BETER EEN HAND VOL RUST DAN TWEE HANDEN VOL WERK EN IJDELHEID

In hetgeen Prediker als ijdel onder de zon betreurt, doet hij veel meer dan enkel benoemen en aanklagen wat verkeerd is. Wie hem goed beluistert, hoort vooral een positieve uiteenzetting over wat de mens eigenlijk moet zijn. Dit valt

sterk op wanneer hij de eenzame beklaagt. Het klinkt als een kanttekening bij Genesis 2,18: *Het is niet goed dat de mens alleen blijft*. Prediker zegt: *Iemand staat alleen, hij heeft geen zoon of geen broer; niemand heeft hij naast zich. Toch zwoegt hij zonder ophouden en is hij met zijn rijkdom nooit tevreden. Voor wie beul ik mij eigenlijk af en ontzeg ik mij zoveel goede dingen?* (4,8) Hier klinkt een heel ander geluid dan in de koningstravestie waarin de rijkdom verzameld wordt voor de koning alleen!

Voor Prediker is het geen probleem dat de mens moet werken, ja zelfs hard werken. Dat hoort bij de opdracht van de mens in de schepping. Zo kan hij de schepping mee gestalte geven en zichzelf ontwikkelen. Maar het wordt ijdel werk wanneer de mens de vruchten van zijn werk met niemand kan delen. *Je afbeulen en je goede dingen ontzeggen* hebben enkel zin wanneer je het voor anderen doet. Het menselijke leven vraagt om samenleven. De mens leeft pas wanneer hij met een ander kan delen. Daarom is er in de zelfgenoegzame koningstravestie ook geen sprake van geluk.

Maar de mens heeft de ander ook nodig om zinvol, warm en beschermd te kunnen leven: *Je kunt beter met tweeën zijn dan alleen: dan heb je iets aan je moeite. Als de één valt, helpt de ander hem op de been. Maar ongelukkig de alleenstaande die valt: hij heeft niemand om hem op de been te helpen. En, twee die bij elkaar slapen, hebben het warm. Maar hoe moet iemand die alleen ligt, het warm krijgen? Iemand alleen kan overweldigd worden, maar met zijn tweeën kun je een aanvaller de baas. Een driedubbele koord krijg je heel moeilijk stuk.* (4,10-12)

Het is opvallend dat Prediker hier zijn voorbeelden kiest uit de rondtrekkende arbeiders of herders. Wellicht omdat zij meer bij de dag leven en de risico's van het leven beter kennen dan degenen die rijk en machtig zijn. Deze laatsten achten zich veilig en denken enkel aan zichzelf of hun kleine kring. Zij zullen wel ooit ervaren hoe wankel hun zekerheid is. Vroeg of laat zullen zij ook wel merken dat men over hen niet langer tevreden is en dat zij niet meer veilig zijn in hun positie (vgl. 4,13-16). Of ze ervaren dat anderen met hun rijkdom aan de haal gaan zonder dat zij er zelf ooit echt van geproefd hebben (vgl. 5,9-16).

Voor Prediker ligt de deugd van arbeid en rijkdom in het samen genoten he-

den, zonder je af te beulen en slaaf te worden van je werk: *Beter een hand vol rust dan twee handen vol werk en ijdelheid.* (4,6) Op die wijze ontvang je genoeg van God om niet voortdurend te tobben over morgen en de kortheid van het leven (vgl. 5,17-19). Wie zo leeft, verwerft de wijsheid die *het gezicht doet stralen* en *de harde trekken van wegneemt* (vgl. 8,1). Kortom, men ontvangt dan een wijsheid die ontspannen is en blijft bij alle onopgeloste vragen in dit kortstondige leven onder de zon.

DE JUISTE RELATIE TOT GOD IS DE KERN VAN WARE WIJSHEID.

Voor Prediker is de juiste relatie tot God de kern van de ware wijsheid. Een levensproject waarin God niet voorkomt, is tot mislukken gedoemd, zoals we al zagen bij de behandeling van de koningstravestie. Maar het noemen van God alleen en het onderhouden van religieuze gebruiken en rituelen is nog niet genoeg. Dat alles dient ook met een juiste godvrezendheid te geschieden. Het is niet voor niets dat dit thema ongeveer in het midden van het boek behandeld wordt (4,17-5,6). Deze tekst heeft nogal eens aanleiding gegeven om Prediker te beschuldigen van voor een Jood onorthodoxe opvattingen. Ten onrechte. Wat Prediker hier zegt over offer, gebed en gelofte, komt ook voor in de andere geschriften van Wet, Profeten en Wijsheid. Bovendien: kritische opmerkingen maken is niet hetzelfde als iets verwerpen. Duidelijk maken waar het echt op aankomt, kan ook een manier zijn om tegen verkeerde praktijken in te gaan.

WEET WAT JE DOET ALS JE NAAR HET HUIS VAN GOD GAAT.

Prediker begint met een oproep om je bewust te worden van wat je doet: *Weet wat je doet als je naar het huis van God gaat.* (4, 17a) Letterlijk staat er *hoed je voet*, en dat wijst op de hele levenshouding van de mens. Wanneer de mens naar het huis van God gaat, moet hij zich van zijn hele levenswijze bewust zijn en goed voor ogen houden wie God en wie de mens is. Het scheppingsgelooft zegt al dat God en mens niet op hetzelfde niveau staan. God is de Grotere en Andere, die het eerste en laatste woord heeft. Men kan niet met Hem omgaan zoals met een gelijke en zeker niet over Hem beschikken en Hem manipuleren, noch met offers, noch met woorden, noch met spitsvondigheden om aan de verantwoordelijkheid voor eigen daden te ontkomen.

Daarom is luisteren naar Hem de beslissende grondhouding: *Kom naderbij om te luisteren.* (4,17a) Prediker herneemt hier gewoon de aanhef van het eerste gebod uit Deuteronomium: *Luister, Israël, ...* (6,4) Luisteren en gehoor geven aan Gods Woord is het eerste dat van de mens in de Schrift gevraagd wordt. Het gaat aan al het andere vooraf. Op die manier erken je dat God de Hoogste en Eerste is, leer je Hem kennen en leer je wat Hij van je vraagt. Naar God luisteren is de fundamentele daad van de eredienst. De rest vloeit eruit voort en wordt erdoor op de juiste wijze gevormd. Wie onnadenkend naar de tempel holt en denkt dat hij met formeel correcte slachtoffers of welke rituele handelingen ook, God naar zijn hand kan zetten, heeft niet door wie God is.

ALS JE VOOR GOD STAAT, WEES DAN NIET TE VLUG MET JE TONG.

Het volgende punt dat Prediker aanhaalt, is het gebed: *Als je voor God staat, wees dan niet te vlug met je tong. Want God is in de hemel en jij bent op aarde. Wees daarom zuinig met je woorden.* (5,1; vgl. Mt 6,7) Deze vermaning ligt geheel in de lijn van het voorafgaande vers. Ook hier gaat het om bewust zijn van het verschil tussen God en de mens. Dat wil niet zeggen dat God de ongenaakbaar verre is. Hij is wel de Andere. Zijn gedachten in de hemel liggen niet zondermeer in het verlengde van weinig doordachte wensen op aarde. Tot die God moet je niet voor je beurt spreken, je moet eerst naar Hem luisteren.

Het gebed is volgens Prediker het antwoord van de mens op wat Hij van God heeft vernomen. Het gebed moet dan ook geen woordenbrij zijn waarin de mens het enkel over zijn eigen wensen heeft. Nog veel minder mag het gebed een soort magische bezwering zijn, waarmee God als het ware in de macht van de mens zou kunnen komen. In beide gevallen zou God niet echt als de allerhoogste gever van het leven worden geëerd, maar gedegradeerd worden tot een middel waarover de mens zou kunnen beschikken. Dat maakt God klein en de mens mateloos. Maar vaak is de mens dwaas en zich enkel van zichzelf bewust. Drukdoende met zichzelf komt hij terecht in een illusie, een droom, een religieuze grondhouding zonder werkelijkheidsgehalte. Hij vervalt dan op godsdienstig gebied in hetzelfde onbepaalde en daarom mislukte levensproject als in de koningstravestie beschreven is. Zijn gebed wordt dan *gebazel* waarmee een tekort aan echte godvrezendheid wordt toegedekt (vgl. 5,2; Js 1,10-17).

VREES LIEVER GOD

De droom en de illusie waarover Prediker spreekt, kunnen overigens ook slaan op overspannen, opgeklopte religieuze emoties die voor vroomheid en godsdienstigheid worden versleten. Maar dat heeft niets met echte godvrezendheid te maken. Het is slechts een opeenhoping van *dromen en ijdele woorden (nietigheden)* waar niet Gods gunst, maar zijn toorn op rust (vgl. 5,5-6).

Vrees liever God. (5,6) Dat wil zeggen: respecteer God in zijn eigenheid en haal Hem niet neer naar jouw eigen niveau, luister naar Hem en eerbiedig de grenzen die Hij materieel, temporeel en moreel aan zijn schepsel heeft gesteld om hem juist binnen die grenzen levensruimte te schenken. God niet vrezen is: in alles mateloos willen zijn en daarmee het eigen leven en dat van anderen hinderen, ja zelfs breken. Prediker heeft niet voor niets zoveel oog voor juridische, economische en politieke onrechtvaardigheid!

Tot die ware godvrezendheid hoort voor Prediker ook een diepe eerlijkheid: wat je belooft en zegt moet nagekomen worden en waar zijn, en dat zonder dralen of verdraaiingen. Ben je daartoe niet bereid, dan betoon je noch God noch jezelf waardigheid, verantwoordelijkheid en respect en ben je niet in de waarheid: *Heb je God een belofte gedaan, volbreng ze dan zonder uitstel. Hij houdt niet van dwazen. Wat je beloofd hebt, moet je volbrengen. Je kunt beter niets beloven dan een gedane belofte niet nakomen.* (5,3-4; vgl. Dt 23,22) En waar je schuldig bent, zeg dan niet dat het een vergissing was, om er met een klein offer van af te komen (vgl. 5,5).

WARE GODVREZENDHEID IN EEN GEBROKEN WERELD

Prediker is onvermurwbaar waar het gaat om het echte respect voor God, het naar Hem luisteren en Hem gehoorzamen. Hij besluit er nadrukkelijk zijn boek mee: *Om te besluiten, nu je alles hebt gehoord: vrees God en onderhoud zijn geboden; daar komt voor een man alles op aan. Want van alles wat je doet, zelfs in het verborgene, zal Gods oordeel uitwijzen of het goed is of kwaad.* (12,13-14) Maar is dat in de wereld zoals hij nu is ook een absolute garantie voor geluk en rechtvaardigheid?

Prediker kijkt om zich heen en merkt dat de vergelding van goed en kwaad hier op aarde niet altijd te zien is. Hij weet wel wat de klassieke Wijsheidsleer daarover zegt: *Ik weet wel dat ze zeggen: Wie God vreest zal het goed gaan juist omdat hij God vreest. De boze daarentegen zal het slecht gaan, hij leeft maar kort, als een schaduw, juist omdat hij God niet vreest. Maar in de wereld doet zich de ongerijmdheid voor dat er rechtvaardigen zijn die het vergaat als de bozen en bozen die het vergaat als de rechtvaardigen. Ik zei: ook dat is ijdel.*(8,12a-14) Prediker staat met deze verbijsterende vaststelling niet alleen in de Schrift. In de psalmen en in het boek Job komt dit ook rijkelijk ter sprake.

Wat is het antwoord van Prediker hierop? Op de eerste plaats noemt hij dit *ijdel* en dat wil hier zeker zeggen dat deze situatie niet in God geworteld en daarmee dus vergankelijk is. In de dood zal niemand ontsnappen aan het oordeel, waarmee ook wordt aangegeven dat er een vergelding in een toekomstig leven is. De geest van de mens keert immers terug naar God (vgl. 11,9;12,7,14).

Vervolgens beseft Prediker ook dat een onrechtvaardig lot *onder de zon* weliswaar voorkomt, maar dat dit niet voor allen geldt. Het stipt een ongerijmdheid aan in een gebroken wereld, geen algemene wet. Voorts weet hij maar al te goed dat het kwaad lang schijnbaar ongestoord kan doorgaan en floreren, omdat *slechte daden niet onmiddellijk worden gestraft* (8,11). Maar dat is een tijdelijk uitstel. Ten slotte: *Geen mens ter wereld is zo rechtvaardig dat hij alleen maar goed doet en nooit verkeerd.* (7,20)

Predikers antwoord is genuanceerd, bescheiden en hoopvol. De ware godvrezendheid moet zichzelf trouw blijven, ook al blijven er vele, wellicht ook kwellende vragen voorlopig open. De ware wijze weet dat hij geen volledig inzicht kan verwerven, zeker niet in een goede schepping die door persoonlijk en collectief kwaad gebrokenheid vertoont.

Hans TERCIC